

1. ВИБУХИ В ЖИТЛОВИХ БУДИНКАХ, 1999 РІК

Влітку 1999 року, коли доба Бориса Єльцина наближалася до завершення, ті, хто перебував на верхівці влади в Росії, відчували страх за свою свободу й навіть життя. Попри наявність ознак одужання економіки, більшість громадян продовжували жити в бідності й місяцями чекати на зарплатню. Оточення Єльцина відчувало дедалі більшу відособленість від народу і зростаючу ненависть через свою роль у пограбуванні країни. За інформацією тих росіян і представників Заходу, хто мав доступ до кремлівського керівництва, головні члени «сім'ї» Єльцина – Тетяна Дьяченко, донька президента, Борис Березовський, її довірений радник і найбагатша людина країни, та Валентин Юмашев, член Ради Безпеки та майбутній чоловік Дьяченко, – жили в страху перед жорстокою розплатою. Багато хто був переконаний, що вони ніколи не поступляться владою.

Однак за дванадцять днів – з 4 по 16 вересня – все змінилося. У Москві, Буйнакську та Волгодонську було підірвано чотири житлових будинки, і всі запеклі дискусії довкола корупції та приватизації, що точилися в країні, були раптом забуті. Вісім років пострадянської історії Росії спресувалися в шокуючі картини людських тіл, витягнутих із-під уламків підірваних будинків.

Щойно призначений на посаду прем'єр-міністра Володимир Путін досконало сформулював жагу помсти, що панувала в країні. Двадцять четвертого вересня він сказав: «Ми переслідуватимемо терористів скрізь. Якщо в аеропорту – то в аеропорту, а якщо,

вибачте, в туалеті їх знайдемо, то й у сортирі замочимо... Це питання закрито раз і назавжди»⁵.

Російські посадовці стверджували, що в цих вибухах був «чеченський слід»⁶. Формулювання було (дивним, нетиповим): не докази, а «слід». Чеченці наполягали на тому, що не мають жодного стосунку до цих вибухів⁷, і доказів їхньої участі так і не було надано. Але російські війська вже билися з чеченськими бойовиками в Дагестані, і країна відчайдушно шукала, на кого покласти провину. Росіяни були проти подальших дій у Чечні, але після підривів житлових будинків їхній настрій змінився⁸. Тепер вони були готові до нової чеченської війни.

Цю таємницю – хто підривав будинки в 1999 році – так і не було розкрито. А ті дані, які існують щодо виконавців, вказують не на чеченських терористів, а на кремлівське керівництво та ФСБ.

Коли на католицьке Різдво 2013 року мені сказали, що «компетентні органи» вирішили, що моє перебування на території Російської Федерації є «небажаним», я був упевнений, що найголовнішою причиною стала моя роль у розслідуванні вибухів 1999 року. Багато хто з журналістів питав мене: «Чому вони вирішили вислати тебе, а не когось іншого?». Російська влада терпіла мою присутність протягом десяти років після публікації моєї книжки «Темрява на світанку: виникнення російської кримінальної держави», в якій я покладав відповідальність за вибухи на ФСБ. Гадаю, це пояснювалося тим, що моє вигнання привернуло б увагу до епізоду, про який решта світу, здавалося, вже забула.

Але, коли я прибув до Москви у вересні 2013 року, влада Путіна слабшала. У Москві відбулися масові акції протесту, а в Україні

---

⁵ Визит Владимира Путина в Казахстан // Радиостанция Маяк. Новости. – 24 сентября 1999; цит. в: J.B. Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999*, Stuttgart: ibidem-Verlag, 2012, 80.

⁶ I.Akhmadov, M.Lanskoy, *The Chechen Struggle: Independence Won and Lost*, New York: Palgrave Macmillan, 2010, 162.

⁷ Там само.

⁸ Dunlop, *The Moscow Bombings*, 80.

спалахнула народна революція. Питання підривів житлових будинків ніколи не зникало цілком із порядку денного в Росії, а тепер чутки стали голоснішими. У нових умовах влада не збиралася дозволяти вільно дискутувати на цю тему.

Ельцинська Росія навесні 1999 року була державою, враженою зубожінням і криміналізацією, і ніхто не міг бути впевненим у тому, що призначені на червень 2000 року президентські вибори відбудуться. Рейтинги Ельцина і його новопризначеного прем'єр-міністра та найімовірнішого наступника Володимира Путіна дорівнювали 2 відсоткам⁹. Було майже неможливо уявити, що хтось пов'язаний із Ельциним зможе перемогти на вільних виборах. Дехто навіть побоювався, що Ельцин знайде привід для оголошення надзвичайного стану і вибори не відбудуться.

6 червня 2000 року Ян Блумгрєн, московський кореспондент шведської газети *Svenska Dagbladet*, повідомив, що одне угруповання в Кремлі серйозно обмірковує «терористичні вибухи бомб, в яких можна було б звинуватити чеченців»¹⁰. У випуску газети «Московская правда» за 22 червня військовий журналіст Олександр Жилін з посиланням на «надійні джерела в Кремлі» написав, що особи, близькі до Дьяченко, планують використати теракти для дискредитації мера Москви Юрія Лужкова, який виявився одним із найсерйозніших політичних опонентів Ельцина. План мав назву «Буря в Москві» й передбачав напади на штаб-квартири ФСБ та МВС, на Раду Федерації, викрадення людей чеченськими повстанцями з метою подальшого викупу і війну між кримінальними бандами. Все це мало створити враження, нібито Лужков втратив контроль над містом¹¹. Також у червні Росія почала нарощування військової присутності на кордоні з Чечнею. До регіону було перекинуто чималу кількість артилерії та авіації, а на початку липня – системи залпового вогню, здатні знищувати

---

⁹ I. Jeffries, *The New Russia: A Handbook of Economic and Political Developments*, New York: Routledge, 2002, 31.

¹⁰ P. Cockburn, "Russia planned Chechen war before bombings", *The Independent*, January 29, 2000.

¹¹ Dunlop, *The Moscow Bombings*, 20–22.

цілі райони. Продовжувалося поступове збільшення чисельності військ, доки на кордоні не зосередилося близько 7 тисяч чоловік, що в Росії складає одну дивізію¹².

Водночас і в сусідньому Дагестані розгорталися загадкові події. Усі чекали на вторгнення з Чечні бойовиків-ісламістів. Але наприкінці весни російська влада здивувала місцеві правоохоронні органи раптовим відведенням розташованих на кордоні внутрішніх військ, відкривши тим самим шлях можливим нападам.

7 серпня вторгнення відбулося. Ісламісти – 1200 озброєних чоловіків під проводом чеченського лідера Шаміля Басаєва та арабського екстреміста Хаттаба – увійшли з Чечні до Дагестану, не зустрівши жодного спротиву. Пізніше один високопосадовець із МВС сказав, що якби внутрішні війська не було відведено, цього могло не статися¹³. Ісламісти зайняли територію Ботліхського району, де їм протистояли здебільшого місцеві загони самооборони. 23 серпня озброєні загони залишили Дагестан – знов без жодного опору. Один російський командир розповів кореспондентові журналу «Time», що під час цього відходу він тримав у полі зору Басаєва, але мав наказ не відкривати вогонь. «Ми просто спостерігали, як басаєвська довга колона вантажівок і джипів повертається з Дагестану до Чечні під прикриттям наших власних гелікоптерів, – сказав він. – Ми могли знищити їх прямо на місці, але начальство в Москві хотіло, щоб вони залишилися живими»¹⁴.

Чеченський уряд засудив це вторгнення. Президент Чечні Аслан Масхадов намагався зв'язатися з Єльциним за допомогою «гарячої лінії», встановленої після першої Чеченської війни, але

¹² Кочергин Ю., Фочкин О. «Тишина после взрывов», *Московский комсомолец*, январь 19, 2000, <http://agentura.ru/text/press/2000/tishina.txt>.

¹³ Це думка генерал-полковника В'ячеслава Овчинникова, командувача внутрішніх військ Росії. Карпов Б. Внутренние войска: Кавказский крест-2, Москва (*Деловой экспресс*. – 2000. – С. 47); цит. в: Dunlop, *The Moscow Bombings*, 72.

¹⁴ Y.Zakharovich, "Profits of Doom", *Time Europe*, October 6, 2003; цит. в: Dunlop, *The Moscow Bombings ...*, 73.